

Bidrag
till
Danderyds Historia

Hopsamlade och utgivna
av

Danderyds Hembyggsförening

FÖRORD

"I stället för årsbok" kunde också vara en lämplig titel på dessa bidrag till Danderyds historia, som Hembygdsföreningen här börjar tillställa sina medlemmar.

Avsikten är att i lösbladssystem utarbeta artiklar om bygden, dess historia, natur och minnesmärken, som ett par gånger årligen kommer att utsändas. Det är Hembygdsföreningens förhoppning att dessa "bidrag" kommer att öka och sprida intresset för Danderydiana samt öka intresset för föreningen och dess verksamhet.

Begreppet "Danderydiana" kommer inte att tolkas alltför snävt. Den del av vår hembygd som upptas av nuvarande Danderyds köping måste ses som en del av ett större sammanhang, i vår tidigare historia som en del av Roslagen, av skeppslagen, av det ursprungliga Svea rike, senare som en del av huvudstadens omgivningar, slutligen som en av Stockholms norra förorter. Serien, som erhålles genom medlemskap i föreningen, kommer att redigeras och utges genom försorg av föreningens arkivarie,^{x)} som tacksamt emottager alla bidrag, kompletteringar och ev. rättelser.

I första hand utsändes en samlingspärm med 1) titelblad, 2) förord, 3) registerblad, 4) karta (nya topografiska kartan i skala 1:50000 över Danderyd med omnejd), 5) bibliografi, 6) "stolpar" i Danderyds historia, 7) inskriften på runhällen vid Nora gård, 8) kyrkans historia, 9) skiss över Danderyds kyrkas utbyggnad, 10) indelningsverkets historia i Danderyd.

Senare kommer blad omfattande heraldik, Danderyd i litteraturen och konsten, fornminnen, ortsnamn, skilda köpingsdelars historia etc. att utsändas. Efter hand för läsaren in de nya bladen i registret och sätter in dem i pärmen. Härigenom kommer så småningom föreningens medlemmar att ha tillgång till ett arbete om hembygden, som var och en kan komplettera med egna anteckningar, fotografier o.s.v., ett arrangemang som vi vågar tro skall vara till medlemmarnas glädje.

Danderyd i april 1960

Styrelsen.

^{x)} F.n. ryttmästare Carl G. Strandman,
Skogsviks Strand 4, Danderyd 2
Tel.: 55 34 66

Register till "BIDRAG TILL DANDERYDS HISTORIA" eller "DANDERYDIANA".

<u>Kapitelrubrik</u>	<u>antal blad</u>	<u>utg. år</u>	<u>sid.</u>
Titelblad	1	hösten -60	1
Förord	1	"	2
Register	1	"	3 a, b, c, etc
Karta	1	"	4
Bibliografi	1	"	5
Stolpar i hembygdens historia	1	"	6
Inskriften på runhällen vid Nora Gård	1	"	7
Danderyds kyrkas historia i korta drag	2	"	8 - 9
Det militära indeln.verket i Danderyd	1	"	10
Heraldik	4	våren -61	11 - 14
Hur Danderyd blev egen församling	1	"	15
Om Sätra prästboställe	1	"	16
Om Skogsvik	1	"	17
Om och av Wallensteen	9	hösten -61	18 - 26
Wallensteens tal efter freden	1	våren -62	27
Nilsson: Om Sätra prästboställe	8	"	28 - 35
Bygdens gamla namn	4	"	36 - 39
Det litterära Danderyd	2	hösten -62	40 - 41
Tre Danderydskartor	6	"	42 - 47
Om Kävinge	3	våren -63	48 - 50
Om "Kalles Klimp"	8	"	51 - 58
Om runor	4	hösten -63	59 - 62
Om Klingsta	3	"	63 - 65
Om Borgen	3	"	66 - 68
Wallensteen: Ett bondbröllop	8	våren -64	69 - 76
Vägen hem	18	hösten -64	77 - 94
Om Danderyds krog och tingsplats	13	våren -65	95 - 107
Ett tingsrättsprotokoll från 1768	14	hösten -65	108 - 121
Om Djursholmsgodset	16	våren -66	122 - 137
Danderyds Hembygdsförening 25 år	8	hösten -66	138 - 145
Edsviken upp och ned	21	våren -67	146 - 166
Om Berga gård	20	våren -68	167 - 186
Fältmanövern till Danderyd 1849	20	våren -69	187 - 206
Om Enebyberg och Roslagsbanan	22	hösten -70	207 - 228
Om Nora gård och Nora trädgårdsstad	30	hösten -71	229 - 258
Bilder från sekelskiftet	30	hösten -72	259 - 288

Ett besök i Danderyds kyrka och socken för 100 år sedan	12	hösten 1973	289 - 300
Om Mörby gård	23	hösten 1974	301 - 323
Om indelningsverket och Danderyds båtsmän	25	hösten 1975	324 - 349
Om Danderyd och Fäderneslandet - hundraåriga tidningsnotiser	22	hösten 1976	350 - 371
Om kyrkans konstskatter	13	hösten 1977	372 - 384
Om August Blanche som Danderydsskildare	19	hösten 1978	385 - 403
Om den lokala sjötrafiken mellan Stockholm och Danderyd	18	hösten 1979	404 - 421
Bilder från Nora Torg	20	hösten 1980	422 - 441
Om Albert Nestor Cedergren, Skogshyddan och Jungfrutornet	27	hösten 1981	442 - 468
Så minns jag mitt Danderyd, I: Maja Lundblad berättar	20	hösten 1982	469 - 488
Så minns jag mitt Danderyd, II: Badliv i Edsviken	18	hösten 1983	489 - 506
Så minns jag mitt Danderyd, III: Sture Lindgren berättar	22	hösten 1984	507 - 528
Var utspelades Amorina? Om Carl Jonas Love Almquist som Danderydsskildare	16	hösten 1985	529 - 543
Så minns jag mitt Danderyd, IV: Lars Danarö berättar	21	hösten 1986	544 - 565
Det stora sjöslaget på Edsviken juni 1855	15	hösten 1987	566 - 581
Så minns jag mitt Danderyd, V: Evert Ehlin berättar	18	hösten 1988	582 - 598
Om de fornnordiska gatunamnen i Djursholm	15	hösten 1989	599 - 613
Om kyrkans konstskatter II: Begravningsvapen	28	hösten 1990	614 - 641
Danderyds Hembygdsförening 1941 till 1991. En krönika av Sture Lindgren	32	hösten 1991	642 - 673
Om folkdräkter, folkdräktrörelsen och Danderydsdräkten	16	hösten 1992	674 - 689
Om vårdkasar, fornborgar och ledungen	16	hösten 1993	690 - 705
Om Danderyds första skolor	20	hösten 1994	706 - 725
Om kyrkliga byggnader i Danderyd	13	hösten 1995	726 - 738
När Djursholm blev Danderyd	48	hösten 1996	739 - 787
Namn- och sakregister samt slutord	13	hösten 1997	788 - 801

Kartkort 10 I nr 10 SOLLENTUNA—TÄBY—DJURSHOLM

Särtryck ur topografiska kartbladen 10 I Stockholm NV, NO.
Kompassens missvisning omkring 0 grader.
Lokala oregelbundenheter förekomma.

Skala 1 : 50 000

0 1 2 3 km

Tryckt av Generalstabens Litografiska Anstalt, Stockholm 1961.

Enligt avtal med Rikets allmänna kartverk
innehåller förlagsrätten till denna karta av
Generalstabens Litografiska Anstalt.

LITEN BIBLIOGRAFI ÖVER HEMBYGDSLITTERATUR I ALLMÄNHET OCH
DANDERYDIANA I SYNNERHET

- Ahalund, N.: Stockholms historia före Gustav Vasa. Stockholm 1953.
- Almgren, O.: Våra minnesmärken från Hedenhös. (Riksantikvarieämbetets handledningar. 1. Stockholm 1943 (3 uppl.).
- Almquist, J.L.: Amorina. Stockholm 1960. (Senaste uppl.).
- Blanche, A.: Banditen. Stockholm 1848. (1 uppl., därefter många uppl.).
- Blanche, A.: Klockaren i Danderyd. (Många uppl. sedan den först publ. 1855).
- Brandel, S.: Danderyds kyrka. Konsthistorisk beskrivning. (Särtryck ur "Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium; kyrkor i Danderyds skeppslag". Stockholm 1918) Stockholm 1916.
- Floderus, E.: Täby och Danderyd med Djursholm och Stocksund. (Svenska Fornminnesplatser nr 33, utg. av Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien.) Stockholm 1945.
- Holmbäck, Å. och Wesén, E.: Svenska landskapslagar, Östgöta- och Upplandslagen. Uppsala 1933.
- Juel, E.: Danderyds kyrka. (Upplands kyrkor nr 7). Uppsala 1947.
- Lindqvist, S.: Svenskt forntidsliv. (Orientering i aktuella ämnen, Stockholm 1944.
- Lönnroth, E.: Från svensk Medeltid. (Särskilt kapitlet "Slaget på Bunkeberg och dess förhistoria.") Stockholm 1959.
- Lönnroth, E.: Historia och dikt. (Särskilt kapitlet "Medeltida upplänningar"). Stockholm 1959.
- Mannerfelt, M.: Svenska vägar och stigar. (Verdandis småskrifter nr 379). Stockholm 1936.
- Montgomery-Silfverstolpe, Malla: Memoarer. (I urval och med inledning av Paul Fröberg). Stockholm 1960.
- Sahlgren, J.: (utg.): Tidskrift för nordisk ortsnamnsforskning. Häfte 1, årg. 41, 1953. (Ang. namnet Danderyd). Lund 1954.
- Sahlgren, J.: Vad våra ortsnamn berättar. (Verdandis småskrifter nr 351). Stockholm 1944.
- Skuncke, F.: Natur- och landskapsvård i Danderyd. Stockholm 1947.
- Stockholms Golfklubb 1904-1954. En jubileumsskrift. (Om Kevinge). Stockholm 1954.
- Stocksunds Kommunala Meddelanden nr 5 1960: Glimtar ur Stocksunds-krönikan, Stocksund 1960.
- Svenska Turistföreningen: Årsskrift 1915, Uppland
"	"	"	1922, Stockholmstrakten (Vatten-
vägar genom Uppland)
"	"	"	1946, Förhistorisk tid (Landet
och folket blir till; S. Lind-
qvist: Svea rike; S. Hammarberg.
Birka och vikingatiden).

Svenska Turistföreningen: Årsskrift 1949, Tiohundraåret (Här var skeppsväg: Strövtåg genom tiohundraårets Uppland; I runstensbygd - en bildserie; Sven B.F. Jansson: De för dristigt).

Tunberg, S.: Rod och roslag i det gamla Svea rike. (Det levande förflutna, Svenska Historiska Föreningens folkskrifter 11). Stockholm 1947.

Wallensteen, J.P.: Vidskepelser, vantro och kuskurer i Danderyd och Lidingö i slutet af 1700-talet. (Utg. av E. Hammarstedt i serien "Bidrag till vår odlings häfder, utg. av Arthur Hazelius). Stockholm 1899.

Vingedal, S.E.: Till hembygdens lov. Uppländska studier och skisser. Roslags-Näsby 1955.

Vingedal, S.E.: På Roslagens tröskel. (Täby Hembygdsförenings Skriftserie nr 2). Täby 1956.

Vingedal, S.E.: Roslagskrönikor i ord och bild. Danderyd 1960.

"Stolpar" i hembygdens historia

Omkring år 1050 äger Finnvidssönerna Nora gård och låter rista runhällen vid nuvarande Danderydsgården.

År 1280 förekommer Danderyd för första gången i skrift i formen "Danaröskiplagi".

År 1371 den 15 april slutes fördraget i Edzwiik mellan Albrechts av Meklenburg tyska legoknektshär och den uppländska bondehären vid nuvarande Edsberg.

Omkring år 1400 uppföres den nuvarande kyrkan i sin första utformning.

Omkring år 1500 omfattar släkten Banérs gods Djursholm även hela Danderyds socken.

År 1653 blir Danderyd egen församling.

År 1790 nämner Bellman i Fredmans epistel nr 80 ("Liksom en herdinna, högtidsklädd . . .") att "Dandryds klockor pinglade jämt".

År 1819 påbörjade Jonas Love Almquist sin år 1839 utgivna roman "Amorina", som till stor del utspelas i Danderyd.

Omkring år 1850 skriver August Blanche "Klockaren i Danderyd" och "Banditen", vars händelser anses tilldraga sig i och kring Danderyd omkring sekelskiftet.

År 1926 börjar Nora trädgårdsstad att växa fram.

År 1946 bildas Danderyds köping.

Danderyds kyrkas historia i korta drag.

Före nuvarande kyrka har funnits en, kanske två äldre kyrkor av trä eller sten. Om deras utseende och läge är intet bekant. Kyrka i Danderyd dokumentariskt nämnd år 1314. Platsen för kyrkan valdes där nord-sydgående landsväg korsade den forntida öst-västliga vattenvägen, i närheten av den antagligen förnämsta gården Rinkeby (av fsv. rink "krigare") och i närheten av det gamla gravfältet norr om Ekebysjön.

Omkring år 1400 uppfördes en ny, rektangulär, åtminstone invändigt putsad gråstenskyrka med kryssvälv, ursprunglig sakristia (fig. A). Kyrkan hade antagligen först innertak av trä, men välvdes mot medeltidens slut med två stjärnvalv, burna av flerspråkiga väggpelare. Pryddes med kalkmålningar omkr. 1530-1550 på bekostnad av en Banér på Djursholm.

Kyrkan utvidgades, sannolikt på 1570-talet, söderut till en nästan kvadratisk, tvåskeppig hallkyrka. Två nya valv i södra skeppet. Portal i sydväst. Sadeltak (fig. B). Denna utvidgning bekostades sannolikt av Gustaf Baner på Djursholm.

I väster tillbyggdes ett torn eller vapenhus i slutet av 1500-talet (fig. C). Detta blev möjligen aldrig fullbordat.

Under 1600-talets första årtionden ombyggdes kyrkan helt. Den förlängdes västerut och omformades till en treskeppig hallkyrka om fyra travéer. Enkla kryssvalv, burna av rundpelare. Ingång i väster och söder (fig. D). Kyrkogården utvidgades i samband härmed åt väster, och den nuvarande stigluckan byggdes. Denna ombyggnad företogs säkerligen till större delen på bekostnad av kyrkans dåvarande patronus Svante Gustafsson Banér och hans maka Ebba Grip. Dessa skänkte även kyrkan dess nuvarande praktfulla predikstol (1628). År 1653 blev också Danderyd egen församling efter att förut varit annex under Täby.

Under 1600-talets senare del uppsattes de statliga banérska gravvårdarna och begravningsvapnen. År 1707 tillkom altartavlan, bekostad även den av Banérsläkten. År 1728 byggdes den nuvarande klockstapeln som en ersättning för en äldre då riven stapel. År 1757 beslöts om samtliga fönsters förändring till nuvarande utseende, samt om igenmurande av sydportalen. Vid ungefär samma tid skänkte familjen Banér kyrkan en ny dopfunt. Orgelläktare, orgel och urverk fullbordades 1794.

År 1896 utvidgades kyrkogården åt väster.

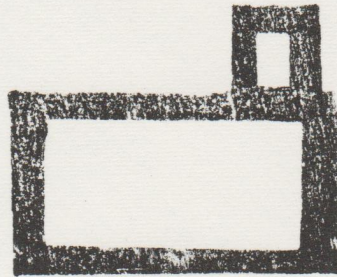
År 1915 genomgick kyrkan en genomgripande restaurering.

År 1916 utvidgades kyrkogården åt söder.

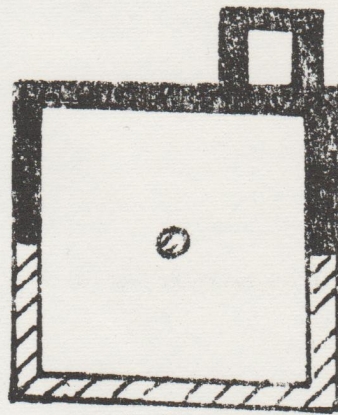
År 1955-57 genomgick kyrkan en ny restaurering.

Skiss över Danderyds kyrkas utbyggnad

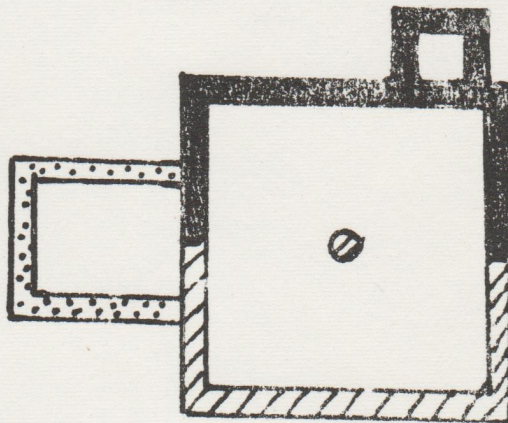
A.

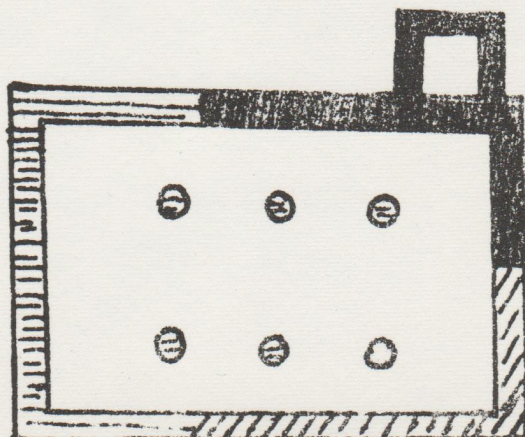
B.

C.

D.

Det militära indelningsverket i Danderyd

Under indelningsverkets dagar - 1700 - och 1800-talen - uppsattes infanteriet och flottan vad beträffar manskap genom rotering, d. v. s. närbelägna gårdar sammanslogos till en rote, som hade att anställa knekt eller båtsman och förse honom med utrustning, uppehälle, torp etc.

Under Södra Roslags 2:a båtsmanskompani under Stockholms station fanns bl. a. följande rotar:

I Danderyds socken: 68 Kävinge, 69 Nyby, 70 Ekeby, 71 Rinkeby, 72 Enebyberg och Össby.

I Täby socken: 76 Tibble, 77 Skogsberga, 78 Torslunda och Ella, 79 Ö. och V. Arninge, 80 Litsby och Gribbylund, 81 Täby, 82 Valla och Hagby, 83 Tjula, 84 Hagby och Fällbro, 85 Hägernäs och Karby.

Kavalleriet uppsattes av rusthållen, gårdar som mot skattefrihet anställde, underhöll och utrustade en ryttare.

Under Lifskvadronen av Lif-regementets dragon-corps fanns i Täby 9 rusthåll, nämligen:

20 Skålhamra, 23 Ella, 24 Broby, 25 Valla, 26 Ytterby, 27 Libby, 28 V. Arninge, 29 Lötinge, 30 Löfsätra.

Soldatnamnen var ju ofta mycket karakteristiska: korta, martialiska eller t. ex. syftande på rotegårdarnas namn. Efter freden i Värälä den 26 september 1790 hölls i Danderyds kyrka en tacksägelsegudstjänst, som beskrivits av dåvarande kyrkoherden Wallenstein. Härvid skänkte församlingen sina från kriget hemkomna båtsmän tennfat och tenntallrikar. Dessa båtsmän hette: 68 Kefving, 69 Nyby, 70 Ek, 71 Rinkman, 72 Enman, Jämför rotegårdarnas namn ovan!

Hur Danderyd blev egen församling

Alltsedan 1520 hade Danderyd jämte norra Lidingö varit annex under Täby. Genom ett kungligt brev av den 16/9 1653, kontrasignerat av Georg Stiernhöök, resolverade drottning Kristina på framställning av Svante Svantesson Banér, som var landshövding i Upplands län, att Danderyd med hela Lidingö skulle utgöra en församling och ett pastorat. Det kungliga brevet har följande lydelse:

"Wij Christina etc. Giöre witterligit, att emedan Wår Tro Man och Landshöfdinge öfwer Uplan Wällborne herr Schvante Baner hafwer uthi underdånighet tillkiänna gifwit, att Dandery sochn, såsom annexa till Täby, och Lidingöön, som för detta hafwer legat eendeles till Solna och eendeles till Täby, ähr på wisse tijder om åhret, serdeles när Isen hwarken brister eller bär, någon olägenheet uthi Gudstienstens förrätande underkastat, ödmuikeligen begiärandes att bemelte Dandery och Lidingö till ett serdehles Pastorat för sigh sielff her effter blifwa och förordnas måtte, efter han och der till ett wisst godt hemman till Prästebord gifwa och förordna will; dy hafwe Wij af den nijthälskan, Wij billigt drage till Guds församblings Wälfärdh, för gott ansedt och resulverat, eftersom Wij och här medh och i dette Wåer öpne brefs krafft stadge och förordne, att mehrbemelte Dandery och Lidingöön her effter och framgeent en egenskildh församling och ett serdeles Pastorat för sigh sielff wara skall. Och såsom Wij dette ofwanbemelte Wår Landshöfdinges wählmeente förehafwande alldeles wählbehaga låta, uthi ett sådant lofligit och Christeligit wärck, som länder Guds namn till åhro och hans heliga församblings upbyggelse; alltså hafwe Wij nådigst icke allenast undt och bewilliat honom och hans Arfwingar att niuta jus patronatus uthöfwer omberörde kyrkio och församling, uthan och på dhet kyrckioherden widh samme församling, som i sig sielff lijten och ringa ähr, må deste bättre sigh kunna oppehålla, medan samma Pastorat alliest inthet af Oss och Chronan hafwer, så mycket mehr att betyga Wår Christelige Kiärleek, Ifwer och Nijtt emoth Gudstiensten, af gunst och nådhe medh unna och efterlåthe den Pastori, som nu dijt förordnedt ähr eller hereffter ordenteligen förordnat warder, all den konungstijonde, som Oss och Chronan af dhe hemman, som uthi samma församling liggie, böör och tillstår, samt Friheet för den Tax och giärdh, som andre kyrkeherder, i landet åhrligen uthgiöra pläge, framgieent och Ewerldeligen att niuta och behålla, Dher wårt CammarRåd, Cammererare och Bookhållare samt alle andre, som wederböre, wette sigh efterrätta. Till yttermehra wisso etc."

Om Sättra prästboställe

Namnet Sättra hör samman med ordet säter, som i östra Sverige har betecknat en slåtteräng på utmarken, alltså en obebyggd äga. Eftersom ett sådant säter - ordet är neutrum - ofta lämpade sig för ett nybygge finns särskilt i mälardalsskopen och Östergötland talrika gårdsnamn, som innehåller säter. Dessa ligger vanligen ett stycke ifrån den centrala bygden. Då det gäller att uppskatta sätergårdarnas ålder måste man ha i minnet att namnet kan ha levat länge som ägonamn innan det kom att fästas vid en bebyggelse. Helt allmänt kan dock sägas att de flesta gårdar med namn på - säter har kommit till under medeltiden och därefter.

Om Sättra i Danderyd vet vi att det 1626 köptes från kronan till frälse och lades till Djursholmsgodset. Då genom kungligt brev av den 16/9 1653 på framställning av Svante Banér drottning Kristina förordnade att Danderyd och Lidingö skulle skiljas från Täby och bilda egen församling skänkte Banér hemmanet Sättra till prästbole och där byggdes 1656 prästgården. Här bodde sedan församlingens kyrkoherde tills det nya kyrkoherdebostället i Djursholm togs i bruk 1916.

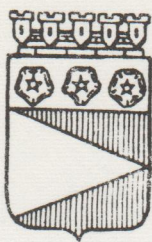
Under den kända kyrkoherden Johan Peter Wallensteens tid (1781-1800) genomgick såväl trädgården som boningshusen omfattande förbättringar och reparationer och det är från denna tid som Sättra i huvudsak har sitt nuvarande utseende, om än sorgligt vanskött och förfallet.

I den svenska litteraturen har Sättra framför allt blivit känd genom Jonas Love Almqvists och August Blanchés skildringar. I "Amorina", Almqvists fantastiska ungdomsverk, låter författaren sin hjältinna Amorina - Henrika vara dotter till kyrkoherden i Danderyd, och många av scenerna utspelas i och kring prästgården. Amorinas far, den egenartade kyrkoherden Libius, har lånat drag av Per Daniel Lundström, kyrkoherde i Danderyd 1800-1830. I "Klockaren i Danderyd" berättar Blanche hur han som ung informator vandrar över Skogsvik till Sättra och där finner kyrkoherdens dotter gråtande över sin far, som ligger dödfull i trädgården, omgiven av en skara sjungande officerare från Ulriksdal. Även här är det Lundström som fått utgöra förebilden.

Sedan Sättra slutat vara kyrkoherdeboställe utarrenderades det och blev utsatt för den fruktansvärda vanvård, vars resultat vi kan se i dag. År 1960 beslöt kyrkorådet att restaurera byggnaderna för att ånyo använda den som boställe åt en av stiftets präster.

januari 1961

Kommunala vapen och stadsvapen för Danderyds grannsam-
hällen.

Djursholm.

En silverspets i rött fält med en chef av silver, belagd med tre röda rosor.

Fastställt 3/3 1916.

(Silverspetsen från släkten Banérs vapen, de röda rosorna syftar på trädgårdsstaden).

Märsta.

I rött fält en bila och en nyckel i kors båda av guld.

Fastställt 26/2 1954.

(Ur Seminghundra härads sigill och Ärlinghundra härads sigill från 1568).

Sollentuna.

I blått fält en balk av guld, belagd med tre stolpvis ställda röda vikingaskepp, stående på rullar och försedda med beslaget blått segel, blå drakhuvuden och sju blå sköldar på relingen samt blå vimpel.

Fastställt 15/2 1946.

(Syftar på "edet" Edsviken-Norrsviken-Edsjön-Mälaren).

Stocksund.

I blått fält tre bjälkvis genomgående timmerlänkar av guld med länkar av silver.

Fastställt 27/7 1955.

(Syftar på teorierna ang. namnet: spärreteorin och spångteorin.)

Täby.

I blått fält ett korsat kors med avrundade armar av silver.

Fastställt 30/12 1937.

(Hämtat från en av runstenarna i Täby).

Vallentuna.

Sköld delad av silver, vari en röd örn, och av grönt, vari en bila av guld mellan två sexuddiga stjärnor likaledes av guld.

Fastställt 15/12 1950.

(Ur Vallentuna härads sigill och Seminghundra härads sigill fr. 1568).

Österåker.

I blått fält en roslagsskuta av silver med svart brädgång samt med vedlast av guld.

Fastställt 10/1 1957.

(Syftar på de roslagsskutor med ved som förr seglade till Stockholm).